

Horthy megítéléséről

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 33. szám, 2012. augusztus 17.

2012. június 30-án a *galamus.hu*-n jelent meg Gerő András *Akadémikus antiszemitizmus* című írása, amelynek fő állítása szerint Romsics Ignác munkáiban a magyar történetírás antiszemita hagyományai lelhetők fel. Az írás vitát váltott ki, a *galamus.hu*-n A Gerő András által kezdeményezett Romsics-vita írásai dossziécímet kapta. A vita lassan két hónapja az *Élet és Irodalomban* is folyik. (Emlékeztetőül a korábbi írások a megjelenés sorrendjében: Karsai László: *Megjegyzések a Gerő-vitához*; Bojtár Endre: *Antiszemita vagy-e?*; Romsics Ignác: *Antiszemita vagyok-e?*; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál antiszemitizmusáról*; Lévai Júlia: *Lépések egy oldalösvényről*; Babarczy Eszter: *Zsidók pedig vannak*; Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt*).

Jövő heti számunkban Tatár György *Funkcionális antiszemitizmus* című írását közöljük.

Bojtár Endre a Gerő András által kirobbantott „antiszemitizmus”-vitához hozzászólva félreinterpretálja a vita lényeges kérdéseit (*Antiszemita vagy-e?*, *ÉS*, 2012/30., júl. 27.) Ez a vita valójában a bizalom és a megfelelő „nyelv” hiányáról (is) szól.

A különböző személyeket antiszemitizmussal vádoló írás szerint Romsics Ignác támogatóira alapvetően a „riszálás”, „önbecsapás”, valamint a „holló a hollónak nem vájja ki a szemét” mondás jellemző. Egyébként ráadásul Bojtár maga is tudja, hiszen be is vallja, hogy az aláírók jelentős részéhez évtizedes barátság is köti, de szerinte rájuk is a fenti jelzők érvényesek. Azaz a számára kedves emberek tőle eltérő véleményét azok alantas megfontolásaival magyarázza. Én is zavarban érzem magam: személyes ismerőseként, általa is kedvelt liberális orgánumok sokszoros cikkírójaként az antiszemitizmus és nemzeti önvizsgálat témájában mégis minek tartsam most magam?

Bojtár nem takarékoskodik a jelzőkkel. Szerinte Romsics közszereplőként antiszemita. Indoklása hajmeresztő: Romsics azért antiszemita, mert nem ír „eleget” a holokausztról (mi „elég” ahhoz, hogy valaki ne legyen antiszemita?), mert „nem ítéli el a Horthy-korszakot” (elítéli), mert őt hívták Gyömrőre a Horthy tér elnevezésének legitimálására. Hogy ott mit mondott, Bojtárnak csak annyiban érdekes, amennyiben alkalmas előítéletei igazolására, és mivel Romsics nem az általa favorizált Gábor Andor vagy József Attila stílusában nyilatkozott Horthyról, ez már bizonyító erejű az antiszemitizmusára. Nem számít, hogy Gyömrőn még a legfanatikusabb Horthy-rajongó sem tudta szövegét felhasználni a közterület-elnevezés alátámasztására. Romsics előadásait idestova húsz éve van módomban hallgatni, ezalatt soha semmilyen témáról sem nyilatkozott azokkal a bombasztikus szóvirágokkal, amelyeket rajta most Bojtár számon kér. Helyesen tette. A történész állításait nem az erős jelzők fogják hitelesíteni, és Romsics a Bojtár által elvártakkal szemben nem harcos politikai műveket ír. Még szerencse, hogy az előadás fenn van az interneten, és mindenki meghallgathatja. Abban Romsics nemhogy tagadta volna Horthy felelősségét a holokausztot illetően, hanem ezt nevezte meg a legnagyobb bűnének.

Vissza kell kérdeznek: ha valaki a sztálinizmusról kíván írni, akkor az egyedüli kompetens megszólalók erről azok lennének, akik ezeket a rendszereket megszenvedték, és ezért utálták? Bojtár analógiájából ez következik. Én ugyan szívesen használnom például Alja Rachmanova vagy Arthur Koestler műveit, ha a bolsevizmus jellemrajzát kell bemutatnom tanítványaimnak, de nem gondolom, hogy csak túlélők tanúságtételei képviselnék egy rendszer struktúráit bemutató mű elsődleges forrásait. Ha ezen a szinten

rekednénk meg, visszazuhanánk a történelem XVIII. századi (sőt ennél is elavultabb) interpretációs modelljeihez. A társadalom- és gazdaságtörténet, valamint más diszciplínák jóval több és meggyőzőbb forrást adhatnak egy korszak megítéléséhez, mint a Bojtár hiányolta exkommunikáló szentenciák.

Bojtár szerint az is bizonyíték az antiszemitizmusra, hogy Romsics „csak” fél oldalt írt a holokausztról egy összefoglaló műben. Ebben a vádban valójában a Romsics iránti bizalom teljes hiánya látszik, ugyanis elvileg fél oldalban is lehet méltányosan tárgyalni ezt a kérdést. Mivel Bojtár tartalmi észrevételt nem tesz, nyilvánvaló, hogy nem a tényekkel van gondja. A jelenség maga (interpretációmban: „biztos azért írt keveset, mert nem fáj neki, ami a zsidókkal történt, tehát antiszemita...”) tölti el gyanakvással, és ezért arányt téveszt, amikor tartalomelemzés helyett vádaskodni kezd. Mégis, hogyan lehet kidekázni a helyes arányokat? Három oldal jobb lett volna? Hol van kanonizálva, hogy hány deka holokauszt-említés szükséges egy összefoglaló műben? Nem lehetett volna esetleg tartalmilag elemezni azt, amit Romsics ír?

Nem korrekt dolog másokkal úgy vitatkozni, hogy nem veszünk tudomást arról, amit vitatni kívánunk. A Horthy-rendszer szociálpolitikáját – amelyről Bojtár szerint Romsics életművében szó sincs – meglehetősen kimerítően tárgyalja a rendszerről készített összefoglaló műveiben. Persze, ha az az elvárás, hogy a Horthy-rendszer en bloc mint a történelem mélypontja jelenjék meg egy fokkal Szálasi előtt, akkor Romsics művei kevésnek bizonyulnak. Vissza kell azonban kérdezniem itt is: Andics Erzsébet és Hollós Ervin mai követőin kívül vajon ki az a szaktörténész, aki ezt a véleményt osztaná? Csak arra tudok következtetni, hogy Bojtár számára ez a kérdés egyszerűen érzelmi jellegű, tudományos megfontolásoknak vagy az utóbbi húsz év tudományos diskurzusa figyelembevételének helye nincs. Erre utal, hogy magabiztosan közli: *„Ami szép és jó, ami érték létrejött a két háború között Magyarországon, az mind a Horthy-rendszerrel szemben, annak ellenére jött létre”*. Nem állítom, hogy a Horthy-rendszer a megtestesült földi paradicsom lett volna. Szomorú azonban, amikor ennyire zsigeri elfogultság akadályozza meg ennek a korszaknak a számbavételét, amelyben egyébként számos progresszív elem is jelen volt. Például a kultúra mai állapotokhoz képest nagylelkű támogatása vagy azok a nem antiszemita szociálpolitikai próbálkozások (nyugdíj- és balesetbiztosítás kiterjesztése stb.), amelyek százezrek életszínvonalán javítottak.

Tények tudomásul nem vételére utal egyébként, amit a Horthy-rendszerről ír például az *„egész Európában első numerus clausus törvény”* kapcsán. Ha Bojtár nemcsak átkokat akarna szórni Horthyra és rendszerére, akkor tudhatná, hogy numerus clausus 1920 előtt Európában másutt is létezett. Romániában nem hogy numerus clausus működött, hanem a zsidóság egyenjogúsítása is csak 1918 után és csak az antanthatalmak határozott követelésére történt meg (ezt Magyarországon az emancipációs törvény már 1867-ben kodifikálta). Oroszországban 1887-től, Romániában 1893-tól létezett numerus clausus, igaz, Oroszországban 1917-ben, Romániában formálisan 1920-ban ez megszűnt, de a zsidók diszkriminálása továbbra is létező gyakorlat volt. Lengyelországban 1922-től az egyetemi karok fele vagy teljesen elzárkózott zsidók felvételétől, vagy saját hatáskörben korlátozta azt. Magyarán: pusztán a numerus clausus alapján a Horthy-rendszer igencsak hasonlított a más kelet-európai országokban is uralkodó rasszista állapotokhoz. Ettől a törvény még undorító marad.

Bojtár szerint 1939 *„nem jelentett semmiféle fordulópontot”*, ezért is indokolatlan, hogy Romsics Ignác a Horthy-rendszer 1938/1939-ig számított húsz évének mérlegét úgy vonta meg, hogy erre *„hármastól”* osztályzatot adott. Nem jelentene-e fordulópontot az első általános és titkos választás, amikor a rendszer minden machinációjával szemben a választók ahol tehették, 40 százalékban a nyilas-náci pártokra szavaztak? (Ebből különböző csalásokkal lett 19 százalék parlamenti mandátum). Nem jelent-e fordulópontot, amikor a szabadjára engedett antiszemita törvényhozás ellenőrizhetetlen folyamatokat indított el a parlamenten kívül és belül? Talán Horthy az 1938-tól induló antiszemita törvényeknek is kezdeményezője volt, vagy mindegy, hogy mit is csinált valójában? Bojtárnak inkább értékelnie kellene Horthy politikájában, hogy 1939-ig megakadályozta az általános és titkos választást, kezdeti támogatása után elbuktatta Gömbös Gyulát, és még sok egyebet is tett azért, hogy a szélsőségeket megfékezze.

Egy dologban Romsics kritikuszainak igazuk van: nevezetesen abban, hogy a *Rubicon*-cikk meglehetősen

pontatlanul határozta meg azt az időintervallumot, amelyre az osztályzás vonatkozik. A szövegben magában 1938 szerepel – az elfogulatlan olvasónak a cikk szövegéből arra kellene következtetnie, hogy Romsics az első zsidótörvény előtti korszakot kívánja csak tárgyalni – ezzel szemben a cikk bevezetőjében már 1939, illetve a „Horthy-korszak két évtizede” áll. Az olvasónak nem kell tudnia, de az utóbbiért nem Romsics, hanem a *Rubicon* szerkesztősége felelős.

A Romsics-szövegekről folytatott vita épp ezen osztályzat kapcsán mutatta a kritikusok részéről legjobban a szerzővel szembeni bizalom teljes hiányát. Gerő nyomán Bojtár is azt feltételezi róla, hogy ő valójában félig titokban a „hármaskör” osztályzatba kívánja beszuszakolni a zsidótörvényeket is. Ha ez így volna, annak történettudományi kérdésen túlmenő üzenete is lehetne. Azt jelentené azok számára, akiket a zsidótörvények tönkretettek, hogy nem kívánja felvállalni velük a szolidaritást. Gyanúm szerint sokak körében emiatt váltott ki leginkább ez a passzus botrányt.

Pedig Romsics Horthy felelősségét egyáltalán nem kendőzi, csupán más stílust használ, mint amit Bojtár elvárhatónak tart. Néha azonban még ő is kilép a szentimentális történész szerepéből, példa lehet erre az akadémiai levelező tagságának elnyerésekor tartott előadása a magyar birodalmi gondolatról. Ennek alkalmával félre nem érthetőek voltak utalásai a mai magyar szélsőjobboldal örökségeire. Ritkán ugyan, de azokat az idézeteket is használja, amelyeket Bojtár elvár tőle. Ama kevés idézet, melyet például Magyarország 1944. végi közállapotairól megemlít a Magyarország történetét összefoglaló művében, nem másról, mint Márai Sándortól származik: attól az írótól, akinél hitelesebben senki sem tudta leírni a keresztény középosztály és a Horthy-rendszer morális csődjét.

Bojtár logikája szerint feltehetően magam is a hazai antiszemitizmus táborát erősítem. Valóban feltételezek olyan kollektív tapasztalatot, melyet a zsidónak nyilvánított magyarok szereztek. E tapasztalat a létükben rasszista alapon fenyegetett emberek tapasztalata. A probléma az, hogy leegyszerűsítve ezt „zsidó tapasztalatnak” szokták mondani, holott a tapasztalók jelentős része nem is tekintette magát zsidónak. Aki ezt nem élte meg, rendelkezék bármekkora empátiával, ítélje el bármennyire is az antiszemitizmust, az nem a saját, hanem az ő tapasztalataik (és a holokauszt egészének rettenetes ténye) alapján szerezte erre vonatkozó felismeréseit. Más szóval: nagyon nehéz erről pontosan fogalmazni. Mintha hiányoznék hozzá a nyelv. Annál is inkább nehéz, mert erre a tapasztalatra az érintettek igen különböző módon reagálhatnak: egy részük baloldaliságon, más részük jobboldaliságon, van, aki élethazugságon keresztül, és van, aki antirasszista és liberális politikai nézeteivel. Mivel a zsidóság modernizációs részvétele Magyarországon kiemelkedő, ezért sokszínűségük ellenére is tipizálhatóak ezek az életutak. Társadalomtörténeti, pszichológiai vagy szociológiai szempontból soha sincsenek száz százalékban pontos modellek: ennek ellenére beszélhetünk tipikus mobilizációs csatornákról, csoportspecifikus jegyekről és politikai magatartásokról. Ez a tudományos életben olyannyira bevett dolog, hogy például Karády Viktor, akit igazán nem lehetne gyanúsítani antiszemitizmussal, a „zsidók” túlszólalásáról [sic!] ír műveiben. Nem is értem, miért háborodik fel Bojtár, amikor hasonló esetekre mutat rá, jelezve azt is, hogy ez nem szükségszerűség, csupán jellegzetességeket képvisel. Magyarán: abból például, hogy a kommunista ideológia sok zsidó származású személynek emancipációs modellt jelentett, még nem következik, hogy minden zsidó kommunista – és az sem, hogy minden kommunista zsidó. Mégis bizonyos mértékig megértő vagyok a gyanúsítással szemben: ha nem tudhatná rólam vagy Romsicsról több száz ezzel kapcsolatos munkánk alapján az értő olvasó, hogy mi a véleményünk, a mai magyar politikai légkör ad alkalmat a gyanakvásra, hiszen sokan valóban rasszista értelemben torzítják el a tipizálás módszereit.

Bojtár szerint csak akkor megengedett zsidók és nem zsidók megkülönböztetése, ha a zsidó származás szerepet játszott az érintettek magatartásában. Amennyiben ez az 1919-es népbiztosok vagy az 1945 után helyzetbe hozott zsidó származású történészek esetében kimutatható, akkor rendben van, ha azonban az említettek tetteiből önmagában ez nem következik, akkor minden ilyen megkülönböztetés antiszemitizmus. Magam is egyetértek ezzel az állítással. Vissza kell azonban kérdezni: az egyedi eseteken túlmenően nem állíthatjuk azt, hogy a zsidóság egy részének a liberalizmus mellett a

kommunizmus ígérete olyan emancipációs lehetőséget teremtett, melyet akkor és ott semmilyen más politikai mozgalom nem kínált? Mivel magyarázzuk azt, hogy Magyarországon a liberalizmus és a kommunista ideológia a XX. században zsidó származásúak számára sokkal népszerűbb volt, mint bármilyen más politikai mozgalom? Másfelől nézve is ugyanezt állapíthatjuk meg, mivel egyetlen más csoport sem volt annyira felülreprezentált ezekben a politikai mozgalmakban, mint a zsidóság, sőt utóbbi felülreprezentáltsága a kommunizmusban 1945 előtt messze kiemelkedő az egyszerű tagságon belül is. A népbiztosok mellett hivatkozhatnánk a csendőrségi nyomozókulcsra, amely büntetési és gyanúsított adattár volt, és amely a tettesek származását is nyilvántartotta. Vagy Bojtár szerint egyformán vonzotta volna a kommunizmus ideológiája a zsidó és a nem zsidó származásúakat (például az értelmiségben vagy a polgári középosztályon belül)?

Bojtár maró gúnnyal ír arról, hogy zsidók és nem zsidók között egyaránt létező és egymás kölcsönös nyilvántartását szolgáló információs kódhálózatról beszélek. Őt az érdekli, hogy az érintett hogyan vélekedik a holokausztról vagy Horthy Miklósról. Ugyan ez is kulturális kód, noha pontosabban tárgyasítható, és nyilván nem csak zsidók számára mérvadó. Ez azonban nem változtat azon a társadalmi tapasztalaton, hogy az általam említett kölcsönös információs kódhálózat létezik-e vagy sem, különösen azért, mert ez a kódhálózat nem egyetlen elemből áll, hanem sok kis finom részlet összességéből. És nem mindenki esetében létezik rasszista alapon. Sokszor van az úgy, hogy az ember nem tudja nem észrevenni, ki az, aki potenciálisan zsidónak számít egy rasszista szemében, és ki nem. Függetlenül attól, hogy az illető zsidónak tartja-e magát vagy sem. Mert az, hogy valakit zsidónak tartanak ma Magyarországon, nem az érintetteken múlik. Ez a szörnyű, de nem pusztán annak tudása, hogy ki zsidó és ki nem.

Végezetül: Bojtár Bibó Istvánszövegeinek meghamisításával vádol. Szerinte az az állításom, amely szerint „Bibó nyomán azt gondolom, hogy az antiszemita érzület nem létezhet valamilyen racionális tapasztalat nélkül”, súlyos torzítás. Bibó azt írja, hogy ez „közhely”, de „nem az az antiszemita állítás, hogy az antiszemitizmus okai között zsidók is szerepelnek, hanem az, amely azt mondja, hogy az antiszemitizmus indulatai és akciói *jogos és indokolt* válasz a zsidókkal kapcsolatos tapasztalatokra”. Bojtár nem volt hajlandó elolvasni, amit írtam, és itt is azt látom, hogy gyanakvása felülírta józanságát. Nem azt írtam, hogy a zsidók tehetnek az antiszemitizmusról. Csupán arra mutattam rá, hogy nem véletlenül váltak épp a zsidók és nem a cigányok vagy a szlovák származásúak összeesküvés-elméletek alanyaivá. A zsidóság részvétele Magyarországon a modernitás folyamataiban a XIX-XX. században páratlan. Ezzel függnek össze azok a tényezők, amelyek a zsidóellenességet annyira virulenssé teszik mind a mai napig. Ha az erről folytatott diskurzus is antiszemitizmusnak minősül, akkor nem tudom, miről is beszélünk. Akkor nyugodtan fel lehet hagyni a történetírással.

Utóirat: Bibó István eredetileg a Horthy-rendszert zsákutcának tartotta – amit valószínűleg családi szégyene, 1919 tömeggyilkos különítményes, majd nyilas nagybátyjának és antiszemita vejének cselekedetei miatt érzett szégyene is motivált. Öregkorára felülbíráltta ezt a kategorikus állítását. Definíciója szerint a Horthy-rendszer az elitek elöregedésével ugyanúgy képes lett volna önmaga modernizálására, mint ahogyan azt Salazar Portugáliája vagy Franco Spanyolországa tette. Magyarán: a Horthy-rendszer nem volt eleve elrendelt kudarctörténet. Nem volt 1920-tól belső történelmi kényszer arra, hogy 1938-tól zsidótörvényeket hozzanak, és 1944-ben állami segédlettel végrehajtsák a világtörténelem leggyorsabb deportálását a haláltáborokba. Hozzá kell tennem: a Horthy-rendszer még csak diktatúra sem volt, csak autoriter rendszernek nevezhető (ebben a történettudomány meglehetősen egységes). Különösen a Rákosi- vagy a Kádár-rendszerrel összehasonlítva, amikor az emberi szabadságjogokat sokkal jobban korlátozták, illene erre tekintettel lenni. Tudom, az lesz a válasz, hogy a kommunizmusban nem voltak faji törvények, és nem semmisítettek meg *fizikai* létükben teljes osztályokat vagy népcsoportokat, legalábbis Magyarországon. Erre viszont az a válaszom, hogy a magyar rasszista törvénykezés a zsidónak nyilvánított magyarokat fosztotta meg vagyonától, a Rákosi-rendszer mindenkit, és Kádár ezt betetőzte a falvak téjeszesítésével, azaz a földművesek tulajdonának elrablásával. És nem

utolsósorban nem más, mint a kommunista rendszer volt az, amely az egész holokausz kérdéssel kapcsolatban 44 évig hazugságokra kényszerítette a magyar társadalmat. Háborús helyzetben pedig ne legyenek illúzióink arról, hogyan járt volna el egy kommunista rezsim belső ellenségeivel szemben – 1956 sortüzei adtak ebből némi kóstolót. Ami pedig a megsemmisítés kapcsán létező felelősséget illeti: igaz, Horthy 1944 márciusától júniusig nem tett semmit a magyar zsidók deportálása ellen. Korszakának „keresztény közép” elitje vagy ugyanezt cselekedte, vagy túltett ezen, és túlbuzgón vetette rá magát a rabolható javakra. Adminisztrációja ugyancsak jelentős részben a megszállókkal egyetértően hajtotta végre a deportálásokat. De a tömeges megsemmisítések maguk nem Horthyn és rendszerén múltak. Ezzel szemben Horvátországban (Jasenovácban) a horvát, Romániában (Transnistriában) a román rendszer maga hajtott végre tevőlegesen is tömeges megsemmisítéseket. Ez nem menti fel a Horthy-rendszert, se annak a Sztójay kormányozta utolsó hónapjait. Csak éppen a megítélése nem lehet azonos se a korabeli német, se a horvát, se a román rendszerrel.